

1. Inleiding

De oorlog dichtbij huis is een project van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork speciaal voor het Primair Onderwijs. Het project omvat een verscheidenheid aan activiteiten waar iedere school zijn eigen keuze uit kan maken. Zo kan een school een Westerbork Portret maken, een rondwandeling langs sporen van de oorlog in de eigen omgeving maken of onderzoek doen naar een speciale gebeurtenis tijdens de oorlog in het dorp.

Het project *De oorlog dichtbij huis* is een vorm van erfgoededucatie waarbij de (eigen) omgeving een belangrijke rol speelt. Vandaar dat al het lesmateriaal op maat gemaakt wordt voor de school. Door subsidiëring van de provincie Drenthe kan het Herinneringscentrum Kamp Westerbork u dit project kosteloos aanbieden.

Graag horen we na afloop (middels het bijgevoegde evaluatieformulier) hoe u en uw leerlingen het project hebben ervaren.

2. Verantwoording

De eigen omgeving van leerlingen leent zich er bij uitstek voor om, zowel binnen als buiten de school, onderzoek te doen. Dit kan onderzoek zijn op sociaal, politiek, economisch of maatschappelijk gebied, maar kan ook gaan over kunst, cultuur of historische zaken.

Naast het feit dat de omgeving dus als **middel** kan worden gezien om iets te leren over de wereld, kan het lesgeven over erfgoed ook een **doel** op zich zijn.

Het project *De oorlog dichtbij huis* is vakoverstijgend en geeft indirect invulling aan diverse kerndoelen (waaronder Nederlandse taal en Oriëntatie op jezelf en de wereld).

Het project geeft verder ook vorm aan het doel dat onderwijs zichzelf stelt: dat kinderen zich oriënteren op de samenleving waarin zij opgroeien. Erfgoededucatie is hiervan een krachtige uitwerking waarbij ook historisch besef gevormd wordt.

Het zich bewust worden van het culturele erfgoed van de directe omgeving en de mensen die hierin leven **en** het leren respecteren van het eigen culturele erfgoed kan alleen gestimuleerd worden door leerlingen hiermee te confronteren.

Door zich in te leven in personen uit de eigen omgeving en door zich te verdiepen in verhalen uit de eigen omgeving probeert het Herinneringscentrum Kamp Westerbork de oorlog een menselijk gezicht te geven en tastbaar te maken.

3. Het Project

Het uitgangspunt van dit project is werkkamp Kremboong bij Tiendeveen, waarmee leerlingen uit de bovenbouw van het basisonderwijs zich gaan bezig houden. De leerlingen maken een portret over Salomon Stodel, een Joodse man die in werkkamp Kremboong gevangen heeft gezeten. Aan de hand van zijn persoonlijk verhaal maken zij kennis met een aantal aspecten van het Jodendom, de anti-Joodse maatregelen in de bezettingsperiode, het leven in werkkamp Kremboong en de daarop volgende deportatie via kamp Westerbork. De leerlingen voeren onderzoeken uit aan de hand van meegeleverd historisch bronmateriaal. Dit zijn foto's, documenten uit het archief, ooggetuigenverslagen, enzovoorts. Eén interview is op cd opgenomen. In de voorbereiding van les 3 dient er daarom rekening mee gehouden te worden dat er een cd-speler beschikbaar is.

Het project bestaat uit de volgende lessen:

Les 1: een rugzak met voorwerpen

Les 2: portret Salomon Stodel I

Les 3: werkkamp Kremboong

Les 4: portret Salomon Stodel II

Bezoek aan het Herinneringscentrum Kamp Westerbork (facultatief)

Tijdens de eerste les wordt het project geïntroduceerd. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een rugzak met diverse voorwerpen. Deze rugzak kunt u gedurende het project lenen van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Hier zijn geen kosten aan verbonden. De overige materialen (opdrachten en bronnen) zijn permanent voor de school bedoeld. Het project is, naast de papieren versie, ook op de bijgevoegde cd-rom te vinden. Op die manier kunt u gemakkelijk extra bladen (eventueel in kleur) uitprinten.

Aansluitend op het project in de klas bestaat de mogelijkheid om een bezoek te brengen aan het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Hier volgen de leerlingen een inleiding, krijgen ze een film te zien en bekijken ze de tentoonstelling. Vervolgens maken de leerlingen onder begeleiding van een educatief medewerker een rondleiding over het voormalig kampterrein. Voor meer informatie over het educatieve aanbod en om een afspraak te maken, kunt u contact op nemen met het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Zie ook www.kampwesterbork.nl.

Naast het aangeboden lesmateriaal zijn er nog meer mogelijkheden om het project uit te breiden. Hierbij enkele suggesties:

Gast spreker in de klas

Via het Landelijk Steunpunt Gast sprekers WOII-heden kunt een gast spreker in de klas uitnodigen. Een ooggetuige vertelt tijdens de ontmoeting met uw leerlingen zijn of haar persoonlijk verhaal. Voor meer informatie en het aanvragen van een gastles gaat u naar www.steunpuntgast sprekers.nl

Westerbork Portretten

Op de website www.westerborkportretten.nl worden de levensverhalen verteld van de 102.000 Joden en Roma en Sinti, die via kamp Westerbork in de periode 1942-1945 zijn weggevoerd en vermoord. De *Westerbork Portretten* vormen gezamenlijk een “virtueel herinneringsboek”. Het is voor de leerlingen mogelijk om het persoonlijk verhaal van Salomon Stodel op deze website te plaatsen. Wanneer zij zijn verhaal (met een lengte van circa 250 woorden) op de website willen plaatsen, kunnen zij dit mailen naar info@kampwesterbork.nl onder vermelding van ‘Westerbork Portret’.

Bezoek aan de locatie van werkkamp Kremboong

Het is mogelijk om een bezoek te brengen aan de plek waar werkkamp Kremboong heeft gestaan. Deze plek kunt u vinden op de hoek van de weg Kremboong en de Kerkweg naar Tiendeveen. Tegenwoordig liggen hier akkers en vindt u er het monument Werkkamp Kremboong. In les 3 doen de leerlingen onderzoek naar het leven in werkkamp Kremboong. De bevindingen presenteren de leerlingen aan elkaar. In plaats van in de klas, kunnen zij deze presentaties doen op de plek waar het werkkamp heeft gestaan. Een zelf georganiseerde herdenking bij het monument behoort ook tot de mogelijkheden.

Voorlezen jeugdboek

Het boek *Mijn vriend Samuel*, geschreven door Janne IJmker, gaat over het 11- jarige meisje Riekie dat in 1942 in contact komt met een Joodse gevangene, Samuel. Riekie moet hard werken op de boerderij van haar ouders, maar leeft op in de gesprekken met Samuel, die ze iedere vrijdagmiddag eten geeft. Ook sluit ze vriendschap met haar nieuwe buurmeisje Jent, dat als Joodse onderduikster een groot geheim met zich meedraagt.

Het boek is voor dit project interessant omdat de Joodse gevangene Samuel in werkkamp Kremboong gevangen zit en er ook over de omgeving van Kremboong verteld wordt.

Andere werkvormen

De leerkracht kan kiezen voor het gebruik van andere, aanvullende werkvormen (zoals bijvoorbeeld het maken van een tekening, gedicht, collage, uitgeschreven persoonlijk verhaal, folder over het werkkamp) en kan naar eigen inzicht bepalen of sommige opdrachten een (kring-) gesprek in de klas behoeven. De suggestie voor een verslag van het hele project in de schoolkrant willen we hierbij graag doen. Om de betrokkenheid van de leerlingen te vergroten kunt u hen zelf extra kijk- of luisteropdrachten geven.

4. Tijd en organisatie

Bij elke les is een aparte handleiding geschreven. Hierin wordt de opbouw van de les aangegeven en er wordt een schatting gegeven van de duur van de les. In totaal zal het project ongeveer 4 uur in beslag nemen. Bij de eerste les wordt klassikaal gewerkt, tijdens de andere lessen werken de leerlingen zelfstandig in groepen. Het niveau van de opdrachten verschilt, daarom adviseren wij u de groepen heterogeen samen te stellen. Benadruk bij de leerlingen het aspect samenwerking: het is de bedoeling dat alle groepsleden actief met de opdrachten bezig zijn.

5. Achtergrondinformatie Joodse werkkampen en werkkamp Kremboong

Algemeen

Op 9 januari 1942 kregen 2000 Joodse mannen het bericht dat zij zich voor een keuring moesten melden bij de Joodsche Raad in Amsterdam. Een dag later werden ze naar de werkverruimingskampen in de noordelijke provincies gestuurd om met name ontginningswerkzaamheden voor de Heidemij te verrichten. Deze kampen blijken uiteindelijk een voorportaal van deportatie naar kamp Westerbork en de vernietigingskampen in het Oosten.

De werkverruimingskampen waren in de jaren dertig door de Nederlandse Regering gebouwd om werklozen in het kader van de werkverschaffing te huisvesten. Een aantal van deze kampen werd ontruimd om plaats te maken voor door anti-Joodse maatregelen werkloos geworden Joodse mannen.

Van werken kwam in de eerste maanden weinig terecht. De grond was bevroren en de verveling sloeg toe. Het schrijven van een brief naar vrienden of familie, een wandeling in de omgeving of het leggen van een kaartje zorgden voor wat afleiding.

Na deze eerste groep zouden nog vele Joodse mannen uit alle delen van het land volgen. Geen was voorbereid op de omstandigheden in de werkkampen. Het zware werk op het land was de meesten volstrekt onbekend. Het thuisfront moest in de vorm van kleding, geld en eten voor de nodige aanvulling zorgen. Deze hulp kwam ook wel uit de directe omgeving, soms uit mensenliefde, maar vaak uit winstbejag.

Begin 1942 werd door de nazi's definitief besloten tot deportatie en vernietiging van de Joden. Het gevolg was dat in het voorjaar en de zomer van 1942 de omstandigheden in de meer dan veertig werkkampen sterk veranderden. Het regime werd zwaarder en was vaak op Duitse leest geschoeid. De rantsoenen en de lonen werden minder en verlof en bezoek beperkt. Op de brieven kwam censuur en straffen werden vaker uitgevoerd.

De eerste deportaties naar kamp Westerbork - en vervolgens naar Oost-Europa - deden onzekerheid en angst toenemen. Sommigen meldden zich vrijwillig voor transport naar Westerbork, bang dat ze misschien hun familieleden zouden missen. Anderen namen de benen. De opengevallen plaatsen werden opgevuld met nieuwe arbeidskrachten die vaak nog minder geschikt voor het werk waren.

In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 werden de laatste werkkampen leeggehaald en werden alle Joodse mannen onder het mom van gezinshereniging overgebracht naar kamp Westerbork. Van daaruit werden zij naar de vernietigingskampen in het Oosten gedeporteerd. Slechts weinigen keerden terug.

Over de Joodse werkkampen is nog lang niet alles bekend. Zo is er nog onduidelijkheid over het exacte aantal Joodse werkkampen en ook ontbreekt vaak de kennis over de juiste locatie, het aantal dwangarbeiders per kamp en wanneer de kampen werden bewoond door Joodse dwangarbeiders. Op basis van foto's, getuigenverklaringen en geschreven bronnen kan wel met zekerheid worden vastgesteld dat zich in de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelderland in ieder geval 38 kampen bevonden.

Het schema op de volgende bladzijde geeft een indicatie van de capaciteit en bezetting van dwangarbeiders in diverse werkkampen. Het is een onvolledig schema: niet alle werkkampen worden genoemd, het is onbekend wanneer de getallen genoteerd zijn en het zal een momentopname zijn geweest.

Kamp	plaats	capaciteit	bezetting
De Fledders	Norg	120	108
Diever A	Zorgvlied	96	86
Diever B	Zorgvlied	96	83
Echten	Echten	96	91
Geesbrug	Nieuweroord	240	203
Gijsselte	Hoogeveen	240	235
Kremboong	Tiendeveen	240	196
Linde	Zuidwolde	96	39
Mantinge	Westerbork	240	174
Oranjekanaal	Hijkersmilde	80	71
Orvelte	Orvelte	96	87
Ruinen	Ruinen	96	17
Stuifzand	Hoogeveen	96	86

Werkkamp Kremboong

Werkkamp Kremboong in Tiendeveen, gelegen ten noorden van Hoogeveen, bood plaats aan ongeveer 240 joodse dwangarbeiders.

In januari 1942 vertrok een grote groep Amsterdamse Joden vanuit het Centraal Station richting het noorden. De Joodse dwangarbeider Hijman Bonewit schreef in zijn dagboek: 'Het station van Hoogeveen lag verlaten in de sombere dag: regenvlagen stroomden tegen de ruiten, de wind huilde om de grauwe muren. Ruim honderd jongens gingen op zoek naar Kremboong. We liepen op een stille landweg. (...) Onze bagage werd zwaar. Enige gelukkigen vonden een boer bereid hun koffers per fiets naar het kamp te brengen. Wij liepen voort. Eindelijk ontmoetten we een paar boerenwagens die ons met onze bagage tegen betaling van twee kwartjes naar Kremboong brachten. Hotsend en rammelend reden wij voort, stijf tegen elkander gedrukt, nat en koud. (...) Wit tekende Kremboongs daken zich af tegen de grauwe hemel. In drie reeksen stonden de barakken, keuken en kokswoning erbij aangesloten. De kantine was een afzonderlijk houten gebouwtje. In het midden was een veld.'

Omdat de grond nog bevroren was konden de mannen de eerste twee weken niet werken. Om de verveling te doden werden brieven geschreven en werd er een bandje, een toneelclub en een turnclub opgericht. Onder het mom van een hoognodige boodschap maakten sommigen een uitstapje naar Hoogeveen of de omgeving. Ondertussen konden de mannen wennen aan het op militaire leest geschoeide kampleven.

Hijman Bonewit schreef: 'We waren ondergebracht in achtpersoons houten barakken bestaande uit twee vertrekken: een slaapzaaltje waarin zich acht muurvaste houten kribben bevonden, ieder uitgerust met een strozak en drie dekens en een woonkamer die een tafel, acht stoelen, even zoveel kasten, een soort pottenbank en een kacheltje bevatte. Het schoonhouden moest geschieden door de kamerwacht. (...) We leerden onze bedden 'model' opmaken, stram in de houding staan als iemand binnenkwam en het geschreeuw van de kok over ons laten glijden. Hij was een harde blaffer, maar geenszins een bijter, integendeel, hij heeft zich later leren kennen als een sympathiek, medelevend mens en dat het kampleven later, toen de omstandigheden moeilijk werden voor ons dragelijk is gebleven, danken wij

mede aan de souplesse waarmee hij de strenge bepalingen van de overheid toepaste.'

Het werk was zwaar. Het bestond uit graafwerkzaamheden, het zogenaamde putten, nadat de bomen door zware machines waren geveld en de boomstronken en wortels waren verwijderd. Het ene gat werd met de aarde van een ander gat gevuld, om zo de grond geschikt te maken voor landbouwdoeleinden.

Toen de vermoeidheid van de eerste werkdagen was verdwenen, werd er in de avonden kaart gespeeld, gelezen en gestudeerd. De kantine trok altijd veel volk.

De voedselsituatie was redelijk en werd zoveel mogelijk aangevuld door handel met de boeren uit de directe omgeving. Door de afkondiging van strengere maatregelen stokte deze aanvoer enigszins, maar toen controle uitbleef en de boeren hun angst verloren, tierde de handel weer levendig.

In de tweede week van juli 1942 liepen de barakken van kamp Kremboong vol door de overplaatsing van dwangarbeiders uit andere kampen. De voedselsituatie verslechterde en door alarmerende berichten van razzia's in Amsterdam, werd de stemming gedrukt.

Rond die periode is kamp Kremboong waarschijnlijk voor het eerst ontruimd. Het koren stond nog op het land toen de mannen lopend naar kamp Westerbork gingen. Op 2 oktober 1942 volgde een tweede groep met Joodse mannen. Koffers werden door boeren op begeleidende karren vervoerd.

Onthulling monument

Op 23 april 2009 werd in aanwezigheid van oud-dwangarbeiders Ies Jacobs en Paul Süsholz het monument ter herinnering aan het Joodse werkkamp Kremboong onthuld. Beide mannen wisten in de zomer van 1942 te ontsnappen uit het kamp en hebben via verschillende onderduikadressen de oorlog overleefd. Op initiatief van de werkgroep Joods Monument Kremboong en met belangeloze medewerking van verschillende instanties en personen is de gedenksteen tot stand gekomen. De leerlingen van de openbare basisschool Het Hoeltien in Tiendeveen waren nauw betrokken bij de voorbereidingen en de onthulling. Het monument is door de school geadopteerd. Het gedenkteken bestaat uit een Drentse kei met plaquette op een pleintje in de vorm van een Davidsster.

6. Bronvermelding

De documenten die in dit project gebruikt zijn, zijn uitsluitend voor dit project beschikbaar gesteld en mogen niet zonder toestemming voor andere doeleinden gebruikt worden. Hier dient zorgvuldig mee omgegaan te worden. Naast de hieronder vermelde bronnen, is er ook contact geweest met nabestaanden en/ of ooggetuigen. Speciale dank aan de heer J. Schelvis, de heer I. Jacobs, de heer H.J. Bonewit en mevrouw De Haan-Kooren.

Boeken:

Overleven een kunst, Levensschets & oorlogsherinneringen. Ies Jacobs & Tiny Kuiper, 2007
Jodenkampen. Niek van der Oord, 2007
Werkkamp Kremboong. Werkgroep Joods Monument Kremboong, 2009
Mijn vriend Samuel. J.IJmker, 2002
Levend morgenland. Hero Moorlag, 1987
Het Joodsche weekblad. A.Asscher en D.Cohen, 1941-1943

Archief:

Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Websites:

www.oorlogsmonumenten.nl
www.verzetsmuseum.org
www.niod.nl
www.joodsmonument.nl
www.joodsewerkkampen.nl
www.kampwesterbork.nl

7. Tot slot

Tot slot nog een aantal praktische aandachtspunten op een rij gezet:

Wat bieden wij uw school?

- een volgens uw wensen gemaakt losbladig lespakket, dat voor alle leerlingen in de groep gekopieerd kan worden
- een cd-rom met daarop het complete lespakket, bronmateriaal en handleiding
- de mogelijkheid tot het lenen van een rugzak met voorwerpen, behorende bij les1
- eventuele plaatsing van een door uw leerlingen geschreven portret op onze website
- bemiddeling bij het regelen van een gastspreker
- het regelen van perscontacten

Wat verwachten wij van u?

- overleg voor het gebruik van materiaal buiten de school (i.v.m. auteursrecht)
- indien beschikbaar: foto's en/of een eindverslag van uw leerlingen voor ons archief of voor contacten met derden
- het tijdelijk beschikbaar stellen van het eindproduct van uw project (zodat we andere scholen een indruk kunnen geven van de uitwerking van *De oorlog dichtbij huis...*)
- naamsvermelding van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork wanneer uw school in het kader van dit project naar buiten treedt
- medewerking aan een evaluatie van het project, zodat we uw op- en/of aanmerkingen kunnen gebruiken voor toekomstige projecten
- overleg wanneer materiaal na een eerste keer opnieuw wordt gebruikt (ook i.v.m. auteursrecht)

Voor vragen of opmerkingen bij het lesmateriaal kan contact opgenomen worden met:

Marijke Zwikker
Afdeling educatie
Herinneringscentrum Kamp Westerbork
Oosthalen 8
9414 TG Hooghalen
Tel. 0593-592600
E-mail: marijke@kampwesterbork.nl

Colofon

Bibliotheek
Hoogeveen

Bibliotheek Hoogeveen
Team Cultuur&Educatie
Tel: 0528-268131
www.cultuurenschoolhoogeveen.nl